

[LIBER CONTRA CONSTANTIUM.]

PRAEVIA DISSERTATIO IN LIBRUM CONTRA CONSTANTIUM.

I. *Hic liber cum aliis videtur pugnare.*---Quam sibi sanctissimus Christi confessor constantis ac moderati animi gloriam comparavit aliis libris, eam hoc uno apud plerosque pene totam amisit. Tanta enim in omnium animis regum reverentia insita est, ut nullam ipsi rationabilem causam fuisse putent, cur in Constantium vehementer adeo inveheretur. Eo illum adductum dixit non nemo prolixioris exsilii impatientia, plurimi alii innata ferventioris atque austerioris animi indole. Aliis etiam visus est in hoc opusculo sibi non constare, ac de Orientalibus eorumque fidei confessionibus nec non de vocabulo homoeusion loqui aliter quam libro de synodis scripserat: quasi in hoc aperte respuat ac damnet, quod in altero aut laudavit, aut excusavit. Erit forte aliquando, qui cum utrumque illud opus non moribus solum (quia libri de synodis verba omnia summam humanitatem spirant), sed et sentiis dissidere posuerit, alium ab Hilario hujus auctorem quaeritet: putetque hanc opinionem suam eo se posse confirmare, quod in superioribus ad Constantium libellis longe aliter erga eundem Imperatorem se gerat. In iis nempe morem gerit piae consuetudini, qua, ut ipse tradit in Psal. XIII, num. I: *quis verba regis interpretans, et praecepta ejus in aurem populi deducens curat diligenter et caute per officii reverentiam regis satisfacere dignitati, ut cum honore ac*

religione omnia et relegantur et audiantur. Cum autem non consuetudine solum, sed et ea etiam ratione, quod *omne regnum a Deo* sit, potissimam regi reverentiam deberi Fragmento I, num. 5, approbet, ac sermo ipsius doctrinae huic ubique concinat; eum tum subito mutatum esse aegre sibi persuadebit.

II. *Cum libro de Synodis conciliatur.*---Verum nemo obtinebit umquam, ut libellus is Hilario eripiatur, quem inter opera illius recenset Hieronymus, quemque ipsi Facundus Hermianensis lib. contra Mocianum, nec non Vaticanae basilicae codex a duodecim pene saeculis exaratus, et omnes mss. magno consensu adscribunt. Neque vero ulla est illius cum libro de synodis pugna; sed quod in uno minus diserte ac paucioribus verbis, in altero fusius et apertius declaratur. Certe in utroque Hilarius, animo ac sententia non mutatus, mutata rerum facie diversam init disserendi rationem. Ubi enim speravit Orientales ad veram fidem et catholicae Ecclesiae sinum revocare, errores ipsorum, quantum licuit illaesa veritate, et dissimulavit et excusavit. Ubi vero spe jam frustratus, timuit ne dissimulati in perniciem fidei crescerent, eosdem et publicavit palam et improbavit. Quamquam ut in libro de Synodis Orientales Ecclesiae conciliandi studio non ita abreptus est, ut quod in eis esset reprehendendum taceret: sic et in hoc libello ita se temperat, ut cum omnes eorum fidei professiones improbet, eas tamen non neget vitiis carere potuisse. Luculentum est illud num. 24: *Etiam si in his omnibus (confessionibus) nihil vitiorum subjacere affirmetur; non tamen causa religiosae voluntatis inesset: quia mali meditatio est bonorum demutatio.* Rursum cum num. 23, affirmet, Nicaena fide fundatos, Antiochena aut

Sardicensi aut Sirmiensi non egere; ultro tamen concedit, quaedam in his esse verba Arianis *inimicissima*, quorum professione Constantius sese *pium* apud Occidentales mentiebatur. Neque etiam homoeusion, quamvis, num. 25, sibi *ad fidem otiosum asserat*, prorsus respuit; sed ea omnino ratione, qua libro de Synodis, illud approbat num. 22, ubi ait: *Mihi quidem similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est*. Quis denique eum erga Orientales, qui homoeusion propugnabant, aliter affectum existimet; quem non semel audit Constantio exprobrantem quod vim eis fecerit, ut pristinam fidem desererent? Non obscure quidem significat num. 12, sibi non satis probatam eorum fidem; ibi tamen eorum aliquos nonnulla pie verbis praeferre testificatur: in vituperando non minus, quam in laudando moderatus.

III. *Innata Hilarii lenitas vindicatur ex testimonio veterum.*--- Pluribus opus esse non arbitramur, ut vulgaris ruat opinio, qua Hilarius hoc libro retractasse ac revocasse putant, quod libro de Synodis in gratiam Orientalium disseruerat. Difficilius forte erit satis iis facere, qui immiti eum animo fuisse ex hoc libro arguunt, aut saltem in eo ingenitae bonitatis atque lenitatis esse oblitum. Illis tamen primo opponimus Rufinum (**lib. I Hist. eccl., cap. 31**), non solum conceptis verbis testantem quod *natura lenis erat et placidus*, sed et verba sua ex gestis ipsius confirmantem. Rarus certe erit, apud quem non multum valeat testimonium tam insigne: at nullus esse debet, quem non moveat antiqua Ecclesiae consuetudo, qua olim in ipso sacrosancti sacrificii sui meditullio, in Praefatione scilicet ante Canonem, Hilarius *morum lenitate pollentem* decantabat.

IV. *Constantii palliata impietas ac nefaria persecutio.*---
Quibus vero de ipso hic liber aliam sententiam iniecit, expendendum est primo quando scriptus sit. Scriptum porro invenient post Seleuciense Concilium, eo ipso tempore quo, Sozomeno teste, I. IV, cap. 25, *omnes ubique Ecclesias quaedam quasi persecutio occupavit, cujusmodi olim sub ethnicis imperatoribus grassata fuerat.* Tum ubi perspexerint, praecipuum persecutionis hujus auctorem fuisse Constantium, persecutionis genus attendant. Certe ille dolis magis quam aperta vi tentans fidem extinguere, animas tanto plures occidebat, quanto magis parcebat corporibus. Quamvis enim lupo, ovis tamen audire ac videri appetebat. Nec deerat unde deciperet, qui verbis utebatur, veritatis speciem mentientibus, pacem et unitatem obtendebat, et inter minas ac supplicia jactitabat sese conciliorum placita vindicare. Eo autem periculosior erat illa persecutio, quod episcopis ipsis utebatur Constantius velut ministris, quo omnes ad haeresim quam amplexabatur attraheret: ut vere de eadem persecutione institutum sermonem prosequens Sozomenus dixerit: *Et si haec, quod quidem ad cruciatus attinet, remissior videbatur, prudentibus tamen viris propter infamiam visa est acerbior. Utrique enim, et is qui persequabatur, et ille qui persecutionem sustinebat, ex Ecclesia erant.*

V. *Pseudoepiscoporum adulatione laudata.*--

- Pseudoepiscopi illi, ut moris est iis qui causae iniquae assensionem elicere tentant, Constantii nomine, auctoritate, virtutibus sive veris sive fictis, omni denique ratione qua poterant, fucum facere conabantur. Alius itaque, quantum ex hoc libro subodorari est, extollebat Constantii in ecclesiis construendis et adornandis magnificentiam, alius reverentiam

erga episcopos laudabat. Ille in comprimendis haeresibus, hic in cogendis synodis studium ac sedulitatem in medio ponebat. Ipse etiam Constantius (quod Lucifer fusius prosequitur) non modo pietatis, sed et doctrinae gloriam sibi arrogabat. Condebat fidem, cui ab episcopis subscriberetur, illos lubentissime auscultans assentatores, qui cum episcopis Arimini lapsis ipsi rescriberent, *Inlustrati pietatis tuae scriptis maximas Deo retulimus et referimus gratias, quod nos beaveris, intimans nobis illa, quae cum discursione pietatis tuae facere deberemus* (**Fragm. IX, n. 1**). Plurimi denique ubi Constantii benignitatem, religionem, pietatem commendarant, sumebant non passurum fuisse Deum, ut rex tam pius tamque religiosus fidem tueretur non rectam; nec levem re ipsa optimae illius fidei esse notam atque fructum, incredibilem ipsius regni prosperitatem. Multa alia praeterimus, quae populos edictis, minis, suppliciis territos, palliatam Constantii perfidiam tum deprehendere non permittebant.

VI. *An vero Pastori dissimulanda fuerit.*---Quaerendum hic venit, num Hilario licuerit pallium amovere, hoc est, num pastori licuerit lupum latentem detegere, num Praesuli hostem fidei insidiantem Christianis manifestum facere. Certe cum Constantius, uti monstratum est, pellem ovinam prae se ferret, et animum lupinum; alterutrum videbatur amanti Ecclesiae praesuli necessario praestandum, aut ipse nimirum persuadendus ut lupinum animum deponeret, aut admonendi populi ne ipsos pelle ovina deciperet. Primum illud, quod moderato viro magis consentaneum, primo etiam tentavit Hilarius, cum libello dato audientiam ab imperatore reverentissime poposcit, spoponditque se, si copia de fide

coram ipso disputandi sibi fieret, pari reverentia locuturum. At non obtinuit illud, quo nutanti Ecclesiae, illaeso Augusti nomine, consultum peroptasset. Restabat igitur alterum, ut cum lupum arcere aut mutare non valeret, oves adversus illius insidias saltem munire conaretur. Is est totus hujus libri scopus; illum enim, non ad Constantium insultandi ei causa, sed ad catholicos instruendi et exhortandi gratia directum esse infra demonstrabimus.

VII. *Sermonis vehementis ratio.*---At sermo vehementior? Frigidus forte nihil profecisset, ubi persecutio incalescebat: nec sine clamore auditus fuisset ab iis, quorum animos jam pertubarat ingens edictorum Constantii strepitus.

VIII. *Qui Constantium antichristum vocet Hilarius.*---Si autem vehemens, non debuit certe esse contumeliosus: nec moderati animi esse putant, quod Constantium in eo non semel legant antichristum appellatum. Hoc nimirum nomen horrent piae aures, quo quidquid execrandum dici aut animo fingi potest, cogitant. At Constantium vulgari illa notione nec dixit nec sensit Hilarius antichristum: sed ea tantum ratione, qua Joannes scripsit, *Antichristus jam venit, et nunc antichristi multi facti sint (I Joan. II, 18)*. Quod subinde explicans, *Hic est, inquit, antichristus, qui negat Patrem et Filium (Ibid., 22)*. Ut enim notatur contra Auxent. num. 2, *nominis antichristi proprietas est, Christo esse contrarium*. At vero Constantium Christo contrarium quis neget? Neque aliter eum a se antichristum vocari non obscure significat Hilarius his num. 7 verbis: *Christianum te mentiris: Christi novus hostis es, antichristum praevenis, et arcanorum ejus mysteria operaris*. Sane qui antichristum praevenit, alius ab eo sit necesse est.

IX. *Non tam illum carpere, quam Ecclesiam tueri vult.*--- Illum igitur ut hostem, se vero ut militem Christi respiciens, indignum putavit ut commilitonibus non proderet, quem latendo pluribus nocere posse praevidebat. Quod ita efficit, ut a caeteris Constantii vitiis carpendis sese temperarit. Caesareae enim majestati, quantum in se erat, nihil ereptum volens, dum divinitati Christi suum jus et honorem integrum et illaesum servare unice contendebat; hoc tantum indigne tulit, quod de jure Christi sublatum videbat. Denique cum Constantium Ecclesiae Christi non minus infestum existimaret, quam olim fuerant Decius, Maximianus alique tyranni; dignum ipsius fortitudine videbatur, ut martyrii spe accensus eo quo poterat modo Ecclesiae consuleret.

X. *Nihil ex vehementi sermone contra innatam lenitatem confici.*---Si quis rursum hoc eum vehementiori sermone praestitisse volet, ad memoriam quidem revocabit, quod Gregorius Nazianz., Or. XXI, num. 33, de sanctis viris illa tempestate exsistentibus memoravit: *Qui tametsi alioqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re lenes et faciles esse non sustinent, cum per silentium et quietem Dei causa proditur; verum admodum bellaces sunt atque in confligendo acres et feroces:* at apud aequos rerum aestimatores numquam efficiet, ut eum prae nimia morum austeritate animi impotentem existiment, quem *morum lenitate pollentem* tum antiquitatis testimonio, tum totius vitae gestis didicerint. Eum Spiritus sancti impulsu potius, quam bilis commotioris impetu, ad hoc opus adductum credent, cujus animus quinquenni exsilio nihilo segnior, sed probatior atque fortior factus esse inde ostenditur, quod brevi postea illius ope tam uberes in Ecclesiam fructus redundarint. Quis enim nesciat

prudentiae ejus, quam singularis morum lenitas condiebat, nos debere totius prope Occidentis reconciliationem? Hanc quippe proxime post hunc librum aggressus, felicem tandem ad exitum. perduxit. Si enim Sulpicium audiamus: *illud apud omnes constitit, unius Hilarii beneficio Gallias nostras piaculo haeresis liberatas* (**Sulpic. I. II**). Quod autem Sulpicius Galliis nostris, hoc eum Rufinus (**lib. I Hist. eccl. c. 31**) Italiae suae atque Illyrico non minus morum lenitate quam doctrina praestitisse testificatur. Eo etiam pacto progressus compescuit Luciferiani schismatis, quod a nimia austeritate exortum, coerceri nisi contraria animi affectione non debuit.

XI. Plura moderationis Hilarii exempla ex hoc libro deprompta.---Re vera Facundus contra Mocianum in Hilarium velut in moderationis exemplar respici jubet, et quae in hoc ipso libro praebet virtutis hujus exempla, adversariis suis, quos zelo ferventiori peccare existimat, imitanda proponit. Et certe a Facundo *moderatus ac prudens Ecclesiae gubernator* ex eo libro approbari merito potest, dum duobus tribusve haereseos fautoribus negata communione, caeteris resipiscendi facultatem indulgendam decernit; dum hoc decretum suum confessorum judicio ac placito permittit; dum nullam respuit ineundae pacis honestam conditionem; dum etsi iniqua factione relegatus, toto tamen exsilii sui tempore nihil contra haereticos scribit famosum aut maledicum; dum Seleucia et Constantinopoli ita cum omnibus urbane se gerit, ut Anomoeis etiam, a quibus vehementer abhorrebat, facilem ad se aditum praebeat, ac placide et tranquille blasphemias eorum auscultet; dum denique sermone usus vehementiori,

ad id se non sua sed Christi causa adductum esse tanta cura tantoque studio praemonstrat.

XII. *Apologiae conclusio.*---Quae cum ita sint, singulare singularis viri factum pie venerari tutius est, quam temere reprehendere. Si enim ob asperum sermonem Hilarium animi immitis arguere liceat; licebit forte et Stephanum, ubi in Judaeos tam acerbe invehitur, pariter bilis commotioris accusare; sui quoque impotentes fuisse arguentur prophetae, qui principum vitia tanta libertate reprehenderunt; nec parceretur ipsi mansuetudinis exemplari Domino nostro, et ab innata cordis lenitate videbitur excidisse, ubi Pharisaeos tam amare tamque acerbe increpavit. Quin potius quod de Stephano sensit ac dixit Augustinus (**in Psal. CXXXII, n. 8**), *Quasi saeviebat Stephanus; saeviebat ore, corde diligebat*: hoc sentiamus ac dicamus de Hilario nostro, *Quasi saeviebat Hilarius; saeviebat calamo, corde diligebat*.

XIII. *Epistola est Catholicis, non Constantio inscribenda.*---Hoc opus in mss. Colbertino et Martiniano *epistola* non male nuncupatur; quamvis non placeat quod in iisdem *ad Constantium imperatorem transmissa* subinde notetur. Ad eos enim epistola transmissa censenda est, quos illius scriptor in principio alloquitur, non ad quos deinde per locutionem figuratam sermonem convertit. Toto autem hujus Operis exordio alloquitur Hilarius *Fratres*, ad quos etiam redit num. 12, etc. Ad Constantium igitur non est sermo nisi figuratus: qua figura Orientales diu copioseque alloquitur in libro de Synodis, quamvis non ad illos, sed ad Gallicanos episcopos destinato. Non est itaque assentiendum Chiffletio, qui (notis in Ferrand.) hunc librum aut *in Constantium* aut *ad Constantium* indifferenter inscribi posse voluit.

XIV. *Vivo Constantio scriptus est hic liber.*---Inscribitur in perantiquo basilicae S. Petri codice, ut et in Telleriano, *liber in Constantium imperatorem*; in aliis autem mss. *liber contra Constantium Augustum*: quibus cum temere addidisset Erasmus, *jam vita functum*; posterioribus tamen editionibus castigatus non fuit. Errandi occasio ei nata est ex verbis Hieronymi, inter Hilarii opera librum in Constantium post mortem ipsius scriptum recensentis. Et Hieronymus quidem cum unicum Hilarii librum in Constantium memoret, cumque ex hoc libro, qui prae manibus est, verba quaedam, uti jam annotavimus, epist. XXVII ad Eustochium exprimat; nullum fere dubium est, quin hunc ipsum post mortem Constantii scriptum crediderit. Ipse tamen Hilarius, num. 2, conceptis verbis testatur, eum se quinto anno post exsilia Eusebii, Luciferi et Dionysii, hoc est, quinquennio post concilium Mediolanense anni 355, proindeque anno 360, uno ante Constantii mortem scripsisse. Neque ambigendum videtur, quin illum scripserit cum Constantinopoli versaretur, postquam de fide coram disputandi potestatem sibi fieri enixe poposcisset, nec impetrasset, imo etiam post quam ibidem inchoasset Seleuciensis atque Ariminensis concilii historiam. Verum propter verba Hieronymi libenter assentiemur iis, qui hunc licet ante mortem Constantii scriptum, editum tamen volent dumtaxat post mortem ipsius: maxime cum paulo post Hilario in Occidentem redeundi facta potestate, facultas ei data sit hoc apud suos longe facilius atque liberius per se praestandi, quod per hunc librum facere proposuerat.

XV. *Non est imperfectus, sed a manu peregrina auctus.*---Rursum Erasmi opinioni, qua hunc librum imperfectum existimavit, subscribere quotquot post eum Hilarii Opera

ediderunt. Nobis contra non modo integer et absolutus, sed et ab aliena manu ex libris de Trinitate non mediocriter auctus apparet; eorum forsitan opera, qui ex variis eorundem librorum centonibus libros de Patris et Filii unitate, necnon de essentia Patris et Filii contexuerunt. Haec accessio antiqua quidem est, cum etiam in ms. Colbertino ab annis circiter 600 exarato, et Martiniano qui hunc antiquitate superat, necnon in aliis septem exstet; ab auctore tamen minime prodiisse facile judicatur, tum quia fragmentis constat inter se omnino dissolutis, tum quia tota abest a laudato S. Petri codice omnium longe veterrimo.

XVI. *Synopsis*.---Totum hoc opus in sex partes distribui commode potest. Prima orationis tam vehementis rationes praemittit. Perstringit secunda persecutionem, quam Constantius a concilio Arelatensi usque ad Ariminense, sive blanditiis ac simulatione ovem se mentiens, sive minis ac suppliciis lupum agens excitavit. Gesta Seleuciensis synodi tertia attingit. Concilii ejusdem fidem, qua *Filium Patri secundum Scripturas similem* definierat, dictumque Constantii, *Nolo quae non scripta sunt dici*: Sigillat quarta atque confutat, Filii et Patris demonstrans aequalitatem. Quinta Arianorum ipsiusque Constantii in fide inconstantiam repraesentat. Postrema denique, si tamen libri hujus pars dici potest, quae licet Hilarii verbis constet, a peregrina tamen manu adtexta est, Patris naturam et aeternam Filii nativitatem humani ingenii vires superare declarat.

561-562 SANCTI HILARII CONTRA CONSTANTIUM IMPERATOREM LIBER UNUS. (C,S)

1. *Exhortatio ad certandum pro fide.*---Tempus est loquendi: quia jam praeteriit tempus tacendi. Christus exspectetur: quia obtinuit antichristus. Clament pastores: quia mercenarii fugerunt. Ponamus animas pro ovibus: quia fures introierunt, et leo saeviens circuit. Ad martyrium per has voces exeamus, quia angelus satanae transfiguravit se in Angelum lucis. Intremus per januam: quia nemo vadit ad Patrem nisi per Filium (**Joan. XIV, 6**). Manifestentur in pace sua pseudoprophetae: quia in haeresi et schismate manifestabuntur probati. Sustineatur tribulatio, qualis non fuit a constitutione mundi: sed intelligantur breviandi dies propter electos Dei (**Matth. XXIV, 22**). Impleta est prophetia, dicens: *Erit tempus, quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros scalpentes aures: et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur* (**II Tim. IV, 3**); sed exspectetur promissio protestantis, *Beati estis, cum vos maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversum vos propter justitiam. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelo. Sic enim persecuti sunt et prophetas qui erant ante vos* (**Matth. V, 11, 12**). Stemus ante iudices et potestates pro Christi nomine: quia beatus est qui usque in finem perseveraverit (**Matth. X, 22**). Non timeamus cum qui potest corpus occidere, animam autem non potest: sed

timeamus eum, qui potest corpus et animam occidere in gehennam (**Ibid.**, 28). Nec solliciti de nobis simus: quia capilli capitis nostri numerati sunt (**Ibid.**, 30). Et per Spiritum sanctum sequamur veritatem: ne per spiritum erroris credamus mendacio. Et commoriamur Christo, ut Christo conregnemus. Ulterius enim tacere, diffidentiae signum est, non modestiae ratio, quia non minus periculi est semper tacuisse, quam numquam.

2. Ut Hilarius in tuenda fide semper paci studuerit. Ut modestiam cum adversariis servarit.---Ego, Fratres, ut mihi omnes, qui me vel audiunt vel familiaritate cognitum habent, testes sunt, gravissimum fidei periculum longe antea praevidens, post sanctorum virorum exsilia Paulini, Eusebii, Luciferi, Dionysii, quinto abhinc anno, a Saturnini et Ursacii et Valentis communione me cum Gallicanis episcopis separavi, indulta caeteris consortibus eorum resipiscendi facultate: ut nec pacis abesset voluntas, et principalium morborum foetida, et in corruptionem totius corporis membra proficientia desecarentur; si tamen hoc ipsum beatissimis confessoribus Christi editum decretum tum a nobis manere placuisset. **563** Qui postea per factionem eorum pseudoapostolorum ad Biterrensem synodum compulsus, cognitionem demonstrandae hujus haereseos obtuli. Sed hi timentes publicae conscientiae, audire ingesta a me noluerunt: putantes se innocentiam suam Christo posse mentiri, si volentes nescirent, quod gesturi postmodum essent scientes. Atque exinde toto hoc tempore in exilio detentus, neque decedendum mihi esse de Christi confessione decrevi, neque honestam aliquam ac probabilem ineundae unitatis rationem statui respuendam. Denique exinde

nihil in tempora maledictum, nihil in eam, quae tum se Christi ecclesiam mentiebatur, nunc autem antichristi est synagoga, famosum ac dignum ipsorum impietate scripsi, aut locutus sum: neque interim criminis loco duxi, quemquam aut cum his colloqui, aut suspensa licet communionis societate, orationis domum adire, aut paci optanda sperare; dum erroris indulgentiam, ab antichristo ad Christum recursum, per poenitentiam praepararemus (**Vid. l. de Synod. n. 4 et 8**).

3. *Quod jam dicturus est, non est impatientiae, sed libertatis christianae.*---Si quis igitur prudens rationem silentii mei percipit, profecto me usque nunc recentis injuriae acerbiter moderatum, nunc demum fidei in Christo libertate testante, non aliquo vitio humanae perturbationis, ad haec scribenda arguet incitatum. Neque enim immature loquar, qui diu tacui, nec sine modestia tacui, qui aliquando jam loquor: neque injuriam queror, qui dissimulavi recentem, et qui, ne quid ex causa mea loqui existimarer, tantum adhibui ad silentium temporis. Nunc mihi non alia ad dicendum causa, quam Christi est: cui **564** et hoc debui, quod usque nunc tacui; et (*supple*, cui) ex reliquo me intelligo debere, ne taceam.

4. *Persecutorum optat tempora.*---Atque utinam illud potius, omnipotens Deus et universorum creator, sed et unius Domini nostri Jesu Christi pater, aetati meae et tempori praestitisses, ut hoc confessionis meae in te atque in unigenitum tuum ministerium Neronianis, Decianisve temporibus explessem! Nec ego, per misericordiam Domini et Dei filii tui Jesu Christi calens Spiritu sancto, equuleum metuissem, qui desectum Esaiam scissem, nec ignes timuissem, inter quos Hebraeos pueros cantasse meminissem: nec crucem et fragmenta crurum meorum vitassem, postquam in paradisum translatum

latronem recordarer: nec profundum maris et Pontici aestus absorbentem rheumam trepidassem, cum per Jonam et Paulum docuisses fidelibus esse in mari vitam. Adversus enim absolutos hostes tuos felix mihi illud certamen fuisset; quia nec dubium relinqueretur, quin persecutores essent, qui ad negandum te poenis, ferro, igni compellerent: neque ad testificandum plus tibi nos, quam mortes nostras liceret impendere. Pugnaremus enim palam et cum fiducia contra negantes, contra torquentes, contra jugulantes: et nos populi tui, tamquam duces suos, ad confessionis religionem intelligentia persecutionis publicae comitarentur.

5. Constantii persecutio qualis.---At nunc pugnamus contra persecutorem fallentem, contra hostem blandientem, contra Constantium antichristum: qui non dorsa caedit, sed ventrem palpat; non proscribit ad vitam, sed ditat in mortem; **565** non trudit carcere ad libertatem, sed intra palatium honorat ad servitutem; non latera vexat, sed cor occupat; non caput gladio desecat, sed animam auro occidit; non ignes publice minatur, sed gehennam privatim accendit. Non contendit, ne vincatur; sed adulatur, ut dominetur. Christum confitetur, ut neget; unitatem procurat, ne pax sit; haereses comprimit, ne christiani sint; sacerdotes honorat, ne episcopi sint; ecclesiae tecta struit, ut fidem destruat. Te in verbis, te in ore circumfert; et omnia omnino agit, ne tu Deus ita, ut pater, esse credaris.

6. Hilarius a maledicti suspicione se purgat.---Cesset itaque maledictorum opinio, et mendacii suspicio. Veritatis enim ministros decet vera proferre. Si falsa dicimus, infamis sit sermo maledicus: si vero universa haec manifesta esse ostendimus, non sumus extra apostolicam libertatem et modestiam post longum haec silentium arguentes. Sed

temerarium me forte quisquam putabit, quia dicam Constantium antichristum esse. Quisquis petulantiam istud magis quam constantiam judicabit, relegat primum Joannem dixisse ad Herodem, *Non tibi licet facere istud* (**Marc. VI, 18**): sciat a Martyre esse dictum regi Antiocho, *Tu quidem iniquus de praesenti vita nos perdis, sed Rex mundi defunctos nos pro suis legibus in aeternam vitam in resurrectione suscitabit* (**II Mach. VII, 9**): et rursum beata fidelique voce alium increpasse, *Potestatem, inquit, inter homines habens, cum sis corruptibilis facis quod vis: noli autem putare genus nostrum* **566** *a Deo esse derelictum. Patienter sustine, et vide magna potestas ipsius qualiter te et semen tuum torquebit* (**Ibid., 16, 17**). Et quidem ita pueri. At vero foemina nihil minus perfectis et beatis viris locuta est, dicens: *Tu vero, qui inventor omnis malitiae factus es in Hebraeos, non effugies manum Dei. Si enim nobis vivis propter increpationem et correptionem Dominus modicum iratus est, sed iterum reconciliabitur servis suis* (**Ibid., 31 et seqq.**). Non est istud temeritas, sed fides; neque inconsideratio, sed ratio; neque furor, sed fiducia.

7. *Constantius Neroni, Decio, etc., confertur.*---Proclamo tibi, Constanti, quod Neroni locuturus fuisset, quod ex me Decius et Maximianus audirent: Contra Deum pugnas, contra Ecclesiam saevis, sanctos persequeris, praedicatores Christi odis, religionem tollis, tyrannus non jam humanorum, sed divinorum es. Haec tibi a me atque illis socia atque communia sunt: at vero nunc propria tua accipe. Christianum te mentiris, Christi novus hostis es: antichristum praevenis, et arcanorum mysteria ejus operaris. Condis fides, contra fidem vivens. Doctor profanorum es, indoctus piorum episcopatus tuis

donas, bonos malis demutas. Sacerdotes custodiae mandas, exercitus tuos ad terrorem Ecclesiae disponis, synodos contrahis, et Occidentalium fidem ad impietatem compellis, conclusos urbe (Ariminensi) una minis terres, fame debilitas, hieme conficis, dissimulatione depravas. Orientales autem dissensiones artifex nutris, blandos elicis, fautores instigas: veterum **567** turbator es, profanus novorum es. Omnia saevissima sine invidia gloriosarum mortium peragis. Novo inauditoque ingenii triumpho de diabolo vincis, et sine martyrio persequeris.

8. *Martyrum Reliquiae venerandae: earum virtus.*---Plus crudelitati vestrae, Nero, Deci, Maximiane, debemus. Diabolum enim per vos vicimus. Sanctus ubique beatorum Martyrum sanguis exceptus est, et veneranda ossa quotidie testimonio sunt: dum in his daemones mugiunt, dum aegritudines depelluntur, elevari sine laqueis corpora, et suspensis pede feminis vestes non defluere in faciem, uri sine ignibus spiritus, confiteri sine interrogatione vexatos, agere omnia non minus cum profectu examinantis, quam incremento fidei. At tu, omnium crudelium crudelissime, damno majore in nos, et venia minore desaevis. Subrepis nomine, blandimento occidis, specie religionis impietatem peragis, Christi fidem Christi mendax praedicator extinguis. Non relinquis saltem miseris excusationes, ut aeterno judici suo poenas et aliquas laniatorum corporum perferant cicatrices, ut infirmitas defendat necessitatem. Scelestissime mortalium, omnia persecutionis mala ita temperas, ut excludas et in peccato veniam, et in confessione martyrium. Sed haec ille pater tuus artifex humanarum mortium docuit, **568** vincere sine contumacia,

jugulare sine gladio, persequi sine infamia, ordire sine suspicione, mentiri sine intelligentia, profiteri sine fide, blandiri sine bonitate, agere quod velis, nec manifestare quae velis.

9. *Domini nomen in verbis Constantii, non in gestis. Deum inducit fallacem.*---Sed me ipse unigenitus Deus, quem in me persequeris, admonuit ne tibi crederem, neque me hoc fallax in te ementitumque nomen illuderet, dicens: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum coelorum: sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in coelis est, hic intrabit in regnum coelorum (Matth. VII, 21).* Agnoscis ne nunc divinae in te prophetiae veritatem et dominicae sententiae fidem, qua non professio nominis in coeleste regnum, sed obedientia paternae voluntatis admittitur? At vide tu, si praeferens nomen Domini in verbis, voluntatem efficias Dei patris in rebus. Clamat ille: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. III. 17):* et tu decernis non esse filium, neque esse patrem; sed adoptionis nomina, externas nuncupationes, et simulantem de se omnia Deum novus hodie religionis divinae persecutor inducis. Antehac patres tui (Nero, Decius, etc.) in solum Christum hostes fuerunt: tu autem ad Patrem Deum certas, ut mendax sit, ut fefellerit, ut hoc de se professus sit quod non esset, quasi neque esse possit, Clamat Filius: *Ego et Pater unum sumus (Joan. X, 30);* et, *Operibus meis credite, quia Pater in me, et ego in Patre (Ibid., 38);* et, *Omnia, quae Patris 569 sunt, mea sunt (Joan. XVI, 15):* tu Christum objurgas veritatis, tu Patrem arguis professionis. Emendas Deum homo, vitam moderaris corruptio, et nox lucem illuminas, et promulgas fidem infidelis, et pietatem impius mentiris, et orbem terrae

profana similitudine committis: negans hoc de Deo, quod ipse de se professus est.

10. *Constantio vestis ovina.*---Sed praeter hanc emendationem falsitatis, aliud me Dominus, ad intelligendum te, dictum docuit, dicens: *Attendite a pseudoprophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, ab intus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos* (**Matth. VII, 15, 16**). Est enim aliquid in corde, quod dissimulatur in vultu, et velatum est mente: et ovem putantes, lupum senserunt. Si quae ovium sunt agunt, credantur et oves esse: si autem rapacium luporum opus peragunt, lupi esse per opus suum intelliguntur; et gestorum fructu, vestimentorum species arguitur. Vestem ovis tuae, lupe rapax, cernimus. Auro reipublicae sanctum Dei oneras, et vel detracta templis, vel publicata edictis, vel exacta poenis Deo ingeris. Osculo sacerdotes excipis, quo et Christus est proditus: caput benedictioni submittis, ut fidem calces: convivio dignaris, ex quo Judas ad prodicionem egressus est: censum capitum remittis, quem Christus, ne scandalo esset, exsolvit (**Matth. XVII, 26**): vectigalia Caesar donas, ut ad negationem Christianos invites: quae tua sunt relaxas, **570** ut quae Dei sunt amittantur. Haec tua, falsa ovis, indumenta sunt.

11. *Gesta lupi. Quid perpessa Alexandria, quid Treviri, quid Mediolanum, quid Roma, quid Tolosana.*--- At nunc fructus operum tuorum, lupe rapax, audi. Neque ego alia potius quam quae gesta sunt in Ecclesia refero, aut tyrannidem aliam praeter quam Dei proferam. Non queror, quia causam ignoro, sed tamen querela famosa est, iussos a te episcopos non esse, quos condemnare nullus audebat, etiam nunc in ecclesiasticis frontibus scriptos metallica damnationis titulo

recenseri. Adest mecum Alexandria tot concussa bellis, tantum commotarum expeditionum pavens tumultum. Brevius enim adversum Persam, quam adversum eam armis certatum est. Mutati praefecti, electi duces, corrupti populi, commotae legiones, ne ab Athanasio Christus praedicaretur. Taceo de minoribus populis et civitatibus, quibus per totum Orientem aut terror, aut bellum est. Postquam omnia contulisti arma adversum fidem Occidentis, et exercitus tuos convertisti in oves Christi: fugere mihi sub Nerone licuit. Aut tu Paulinum beatae passionis virum blandimento sollicitatum relegasti (*an.* 353), et ecclesiam sanctam Trevirorum tali sacerdote spoliasti. Edictis fidem terruisti. Ipsum usque ad mortem demutasti exsiliis et fatigasti, extra Christianum quoque nomen relegasti: ne panem aut de horreo tuo sumeret, aut de Montanae Maximillaeque antro profanatum exspectaret. **571** Mediolanensem piissimam plebem quam tu furore terroris tui turbasti! Tribuni tui adierunt sancta sanctorum, et viam sibi omni per populum crudelitate pandentes, protraxerunt de altario sacerdotes. Levius te putas, sceleste, Judaeorum impietate peccasse? Effuderunt quidem illi Zachariae sanguinem; sed, quantum in te est, concorporatos Christo a Christo discidisti. Vertisti deinde usque ad Romam bellum tuum, eripuisti illinc (*Liberium*) episcopum: et o te miserum, qui nescio utrum majore impietate relegaveris, quam remiseris! Quos tu deinde in ecclesiam Tolosanam exercuisti furores! Clerici fustibus caesi, diacones plumbo elisi, et in ipsum, ut sancti mecum intelligunt, in ipsum Christum manus missae. Haec, Constanti, si ego mentior, ovis es: si vero tu peragis, antichristus es.

12. *De Seleucia synodo.*---Nunc quia haec, quae conscientia publica **572** tenentur, non magis a me maledicta sunt dicta quam vera; si cui in Christo reliqua spes est, si quis iudicii diem metuit, si quis diabolo renuntiavit, si quis se regeneratum in vitam recordatur, accipiat quae dico, et de his iudicio, quo in se iudicandum est, iudicet. Quae enim dicturus sum, non aliunde cognovi: sed ipse audivi, et praesens adfui cum gerebantur. In Christo itaque non mentior, quia discipulus veritatis, testis quoque nunc veritatis. Assisto (*die 27 Sept. an. 359*) Orientalium in Seleucia synodo, ubi reperi tantum blasphemorum, quantum Constantio placebat. Nam prima secessione in ea deprehendi, ut centum et quinque episcopi homoeusion, id est, similis essentiae praedicarent, et decem et novem anomoeusion, id est dissimilis essentiae, profiterentur, et soli Aegyptii praeter Alexandrinum haereticum (*Georgium*) homoeusion constantissime obtinerent. **573** Cogente (*Concilii 3° die*) itaque Leona Comite, in unum omnes congregati sunt. Ex his, qui homoeusion praedicabant, aliqui nonnulla pie verbis praeferabant: quod et ex Deo esset, id est, de substantia Dei filius, et semper fuisset. Qui vero anomoeusion defendebant, nihil nisi profanissimum asserebant: negantes quidquam substantiae Dei simile esse posse, neque de Deo posse exsistere generationem, sed esse Christum creaturam; ita quod creatus est, id ei nativitas deputeretur: ex nihilo autem esse; et idcirco non esse filium, nec Deo similem.

13. *Blasphemiae publice recitatae.*---Loquor autem vobis, quod ego ipse recitari in conventu publice audivi, quod praedicante episcopo Antiochiae exceptum habebatur. Haec ergo ita dicta esse ab eo commemorabantur: «Erat Deus, quod

est. Pater non erat, quia neque ei Filius: nam si filius, necesse est ut et femina sit, et colloquium, et sermocinatio, et conjunctio conjugalitatis verbi, et blandimentum, et postremum ad generandum naturalis machinula.» O miseras aures meas, quae tam funestae vocis sonum audierunt, haec de Deo ab homine dici, et de Christo in ecclesia praedicari! Post multas autem istiusmodi impietates, cum Patrem et Filium ex nominibus potius quam ex natura comparasset, ait: «Quantum enim Filius se extendit cognoscere Patrem, tantum Pater superextendit se ne cognitus Filio sit.» Quibus recitatis, tumultus exortus est.

574 14. *Dissimilitudinem quo sensu damnant negantes similitudinem.*---Cum autem intellexissent et hi, qui dissimilem Deum dicunt, humanas aures tantae impietatis verba non suscepturas esse; rursum hi ipsi, fallaces potius quam Ecclesiae episcopi, fidem scribunt, homousion et homoeusion et dissimilitudinem damnant. Quod cum contrarium ipsis sensu audientium esset: ipse ego quemdam eorum, qui forte ad me pertentandum accesserat, quasi ignorans rerum gestarum percontatus sum, quid sibi vellet istud, ut qui unam substantiam Filii esse cum Patre damnassent, vel esse similis substantiae denegassent, dissimilitudinem damnarent. Tunc mihi ait: «Christum Deo similem non esse, sed similem Patri esse.» Rursus hoc obscurius mihi adhuc videbatur. De quo cum iterum interrogarem, tunc haec ita locutus est: «Dico eum dissimilem Deo esse, similem Patri posse intelligi; quia Pater voluisset creaturam istiusmodi creare, quae similia sui vellet: et idcirco similem Patri esse, quia voluntatis esset potius filius, quam divinitatis; dissimilem autem Deo esse, quia neque Deus

esset, neque ex Deo, id est, de substantia Dei natus esset.» Haec audiens hebui, neque credidi, donec cum publice ex consensu omnium eorum profanissimae hujus similitudinis ratio praedicaretur.

15. *Damnati rursus dominantur.*---Hi autem, qui homoeusion praedicabant, omnes eos, qui maxime sine aliquo impietatis pudore impudentissime haec loquebantur, condemnauerunt. Condemnati **575** ad regem suum advolaverunt: exceptique honorifice impietates suas quanta potuerunt ambitione confirmaverunt, similem Deo esse, vel ex Deo natum, vel naturalem esse filium denegantes. Pauci plurium dominati sunt. Constantius res blasphemiae suae, metu extorsit exsilii. Vicisse se jam Orientales gloriatus, quia decem legatos voluntati suae subdidisset, comminatusque et populo per praefectum, et episcopis intra palatium, per maximas Orientis civitates haereticos episcopos subrogatos communione haeretica munivit. Nihil prorsus aliud egit, quam ut orbem terrarum, pro quo Christus passus est, diabolo condonaret.

16. *Verba non scripta male vetat Constantius. Ipse admittit non scripta.*---Utitur autem etiam nunc, ut in caeteris ante, artis suae consuetudine, ut per recti speciem prava confirmet, et per rationis nomen insana constituat. «Nolo,» inquit, «verba quae non scripta sunt dici. »Hoc tandem rogo quis episcopis jubeat? et quis apostolicae praedicationis vetet formam? Dic prius, si recte dici putas: Nolo adversum nova venena novas medicamentorum comparationes, nolo adversum novos hostes, nova bella, nolo adversum novas insidias consilia recentia. Si enim Ariani haeretici idcirco homoeusion hodie evitant, quia prius negaverunt; nonne tu hodie idcirco refugis,

ut hi nunc quoque denegent? Novitates vocum, sed profanas devitare jubet Apostolus (**I Tim. VI, 20**): tu cur pias excludis? cum praesertim ab eo dictum sit: Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est (**II Tim. III, 16**). Innascibilem scriptum nusquam legis: numquid ex hoc negandum erit, quia novum est? Decernis *similem Patri Filium*. Evangelia non praedicant: quid est quod non refugis hanc vocem? In uno novitas eligitur, in alio submovetur. **576** Ubi impietatis occasio patet, novitas admittitur: ubi autem religionis maxima et sola cautela est, excluditur.

17. *Scripturae tradunt aequalem Patri Filium*.---Sed diabolici ingenii tui fallentem subtilitatem non tacebo. Similem, quod scriptum non est, Patri Filium decernis praedicari: ut aequalem Christum Deum, quod scriptum est, taceas. Domini enim mortis haec causa est: *Propter hoc magis Judaei quaerebant eum occidere, quia non solum solvebat sabbatum, sed quod patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo* (**Joan. V, 18**). Hoc Joannes loquens magna voce proclamabat: ut professus Filius sibi patrem Deum, professus se aequalem esse Deo intelligatur. Quod si forte dicis, aequalitatem sibi et Deo negasse Christum, quia dixerit: *Non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (**Ibid., 19**): memento Christum et respondisse de sabbato, quod violasse arguebatur, ut in hoc ipso Patris in se operantis praeferret auctoritatem, et aequalitatem sibi virtutis honorisque sumpsisse: *Omnia quaecumque Pater facit, eadem et Filius facit similiter* (**Ibidem**); et iterum, *Ut honorificent Filium, sicut honorificant Patrem* (**Ibid., 23**): et, *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum* (**Ibidem**). Si

virtus eadem est, si honor idem est; quaero in quo desit aequalitas?

18. *Natura unum.*---Sed similitudo tibi placet; ne audias, *Ego et Pater unum sumus (Joan. X, 30)*? Numquid et hoc quod *unum sumus*, in quo neque unio, neque diversitas relinquebatur, calumniantibus rursum Judaeis quod se per hoc dictum Deum faceret, Dominus denegavit, dicens: *Si non facio opera Patris mei, nolite mihi credere: sin autem facio, et non vultis mihi credere, vel operibus meis credite, quia Pater in me est, et ego in Patre (Ibid., 37, 38)*? Quid rogo aequalitati Dei deest? An opus? an natura? an 577 professio? Nam *Pater in me est, et ego in Patre (Ib., 38)*. aequalitas est: quae vicissitudinem aequalitatis expressit, dum inesse atque esse commune est. Opera vero patris sui facere, non aliud est, quam virtutem in se paternae divinitatis operari. Unum vero quod sunt, hoc est non aequalitatem abnuere, sed incremento intelligentiae fidem aequalitatis instruere.

19. *In eadem forma et gloria.*---Vetas igitur non scripta dici: et ipse tamen non scriptis uteris, neque quae sunt scripta loqueris. Similem vis Patri Filium praedicari: ne ab Apostolo audias: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed exinanivit se formam servi accipiens (Philip. II, 6, 7)*. Non rapit quod erat Christus, id est, in forma Dei esse. Non est aequalitas Dei in forma Dei esse, si non aequalitas hominis est esse in forma servi. Quod si in forma servi homo Christus est; quid aliud in forma Dei, quam Christus Deus est? Similem itaque ob id praedicari vis, ne in fide tua sit: *Et omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei patris (Ibid., 11)*.

20. *Dolosa est professio*, similis secundum Scripturas.--- O Fallax blandimentum tuum! Paleis enim aquas tegis, et foveas cespitibus occultas, et escis laqueos supponis. Satisfacere te ignorantibus putas, quia dicis *similem Patri secundum Scripturas*. Audi etiam nunc impietatis tuae artem. Numquid non pie dicimus hominem similem Deo secundum Scripturas; quia dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. I, 26)*? Homo ergo ad imaginem et similitudinem Dei patris et Dei filii est. Et cujusmodi imago est, catholici si requirantur, docebunt. Nunc autem homo ad similitudinem et imaginem Dei conditur: non etiam similitudo **578** intra Patrem et Filium praedicatur. Id enim, quod ait *nostram*, aequalitatis est demonstratio; dum non differat, cujus in sacramento et imago sit et similitudo.

21. *De Filio nusquam praedicatur mera similitudo*.---De Filio autem nusquam similitudinem reperiēs. Imaginem autem eum Dei esse Apostolus dicit, sed cum additamento fidei: ne imaginem conformationem sentires. Ait enim: *Qui est imago Dei invisibilis (Coloss. I, 15)*: ut imago invisibilis Dei, etiam per id quod ipse invisibilis est, invisibilis Dei imago esset. Similitudinem vero cum imagine ad Deum homini deputavit: ne veritatis esse proprietas existimaretur, cui ad imaginem similitudo esset adjuncta. Denique ubi ad significationem virtutis aequatur, et similitudo in Filio demonstratur operandi: cum profectus vero intelligentiae praedicatur: tum ita dicitur: *Omnia quaecumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter (Joan. V, 19)*. Facere *similiter* parum visum est, nisi eadem fierent quae similia fiebant. Atque ita similitudo faciendi pie demonstrata est in eorundem proprietate factorum. Est autem

et similitudo in Domino carnis peccati (**Rom. VIII, 2**): sed illi non similitudo carnis est, sed similitudo carnis peccati est: ut quod in forma Dei est, homo sit; quod autem in similitudine carnis peccati est, hominis sit similitudo, dum in hominis statura est, et extra hominis peccatum est. Quae ergo callida religionis tuae professio est, similem secundum Scripturas Patri Filium dicere; cum ad imaginem et similitudinem Dei homo tantum factus sit? Quid itaque verbis fallis? Quid arte eludis? Cur non aequalem Deo (hoc enim secundum Scripturas) pie dicis?

22. *Filii praelata aequalitate similitudo potest praedicari.*--- Sed vereris, ne aequalem dicens, innascibilem **579** significes? Sed verum intellige, quod hinc aequalis Deo esse intellectus est, quia sibi proprium Deum professus est esse; et protestari patrem sibi proprium Deum esse, nativitatis demonstratio est. Mihi quidem similitudo, ne unioni detur occasio, sancta est: sed tibi a me non concedenda est: quia aequalem eundem, et similem postea pie fatebor. Similem autem Patri, similem quoque et Deo, religiose praedicabo; similem vero ita, ut similitudini hoc dictum semper anteferam: *Ego et Pater unum sumus* (**Joan. X, 30**): tu autem his omnibus contradicis, quia similitudinem excusatione defendis. Negas Filium per nativitatem, negas Deum per naturam, negas similem per aequalitatem, negas verum per unitatem. Et jam quaero, quid ei relinquo similitudinis, cui nihil ad quod filius est, proprietatis impertias.

23. *Constantii in fide inconstantia.*---Hoc nunc a te, Constanti, requiro, in qua tandem fide credas. Pergo enim nunc per demutationis tuae tempora, quibus usque in imum blasphemiae tuae barathrum descendens, per gradus

praecipites cucurristi. Namque post primam vere fidem synodi Nicaenae, congregato rursum (an. 341) Antiochiae concilio, fidem tibi renovas. Sed accidit tibi, quod imperitis aedificatoribus, quibus sua semper displicent, accidere solet: ut semper destruas, quod semper aedifices. Ac ne me iniquum voluntatis tuae iudicem arguas, quid tibi in eadem Encaeniorum fide displiceat renuntiabo. Ni me fallit, illud quod tuum est: «Qui generatus est ex **580** Patre, Deum de Deo, totum de toto, unum de uno, perfectum a perfecto, regem de rege, inconvertibilem, divinitatis essentiaeque, virtutis et gloriae incommutabilem imaginem.» His quidem ego, intra Nicaeam scripta a patribus fide fundatus manensque, non egeo: sed tamen haec tu emandando rescindis, ac sine fidei meae damno tibi requiris perfidiae occasionem. Post synodum deinde Sardicensem (an. 347), omnem rursum adversum Photinum (an. 351) Sirmium catholicae doctrinae tuae commoves curam. Sed tibi statim hoc, quod utraque fide continebatur, exhorret: «Eos autem, qui dicunt de non exstantibus esse Filium Dei, vel ex alia substantia, et non ex Deo, et quod erat aliquando tempus aut saeculum quando non erat, alienos novit sancta et catholica Ecclesia.» Tuis ipsis dissides, et adversus tuos hostis rebellas. Novis vetera subvertis, nova ipsa rursum innovata emendatione rescindis, emendata autem iterum emandando condemnas. Suscipis etiam adversum deliramenta Osii et incrementa Ursacii ac Valentis, emendationum tuarum damnationes: sed mox emendanda tua omnia esse, vel potius damnanda constituis. Offenderis enim his paucis inimicissimis tibi verbis: «Et si quis seniore tempore Patrem dicat Filio esse unigenito, juniorem autem Filium Patre, anathema sit.»

24. *Fides nulla, ubi non una.*---Non calumniamur de rescissis, de quibus magis post Nicaenam synodum institutis conquerimur. Nam etiamsi in his omnibus nihil vitiorum subjacere affirmetur, **581** non tamen causa religiosae voluntatis inesset: quia mali meditatio est, bonorum demutatio; et non necessaria emendatio, perversitatis occasio est. Taceo cur nostra apud Nicaeam a patribus gesta rescindis; non enim cum his tibi convenit: hoc tantum quaero, cur tua damnas? Fidem enim unam et unum baptisma Apostolus praedicat (**Ephes. IV, 5**): jam quidquid apud te praeter fidem unam est, perfidia, non fides est. Nam qui fidem emendando condemnas, damnationem fidei esse constituis; dum apud te aboletur per alteram, quae per alteram rursus abolenda est.

25. *Nullus juxta Arianos jam non reus.*---Cujus enim tu exinde episcopi manum innocentem reliquisti? Quam linguam non an falsiloquium coegisti? Quod cor non ad damnationem anterioris sententiae demutasti? Damnare homousion decernis, antiquitatis fidem, et pietatis securitatem. Anathematizari homoeusion ab his ipsis, a quibus usurpatum est, constituisti: quod tametsi nobis ad fidem otiosum est, tamen rescindentibus fidei suae damnatio est. Damnas quoque et substantiae nomen, quo te et Sardicensi synodo et Sirmiensi pium esse Occidentalibus mentiebaris: quod tamen prophetica auctoritate susceptum, fidei intelligentiam continebat. Omne itaque, quod probatum antea est, damnare jubes; quod improbatum semper est, sanctificare compellis. O tu sceleste, qui ludibrium de Ecclesia facis! Soli canes ad vomitum suum redeunt: tu sacerdotes Christi resorbere **582** ea quae exspuerant coegisti. Probare eos id in se confessionibus suis praecipis, quod ante damnauerant: in

negando reos suos absolvunt, et se ipsos reos reddunt. Omnia in impietatem et in reatum detrusisti: dum omnes reos se esse atque impios, aut ex praesentibus statuunt, aut ex praeteritis confitentur. Non recipit mendacium veritas, nec patitur religio impietatem.

26. Constantii in Orientales et Afros violentia.--- Christianum te loqueris : sed quam non sis, ipse testaris: nec professioni tuae gesta conveniunt. Substravisti enim voluntati tuae Orientales episcopos; neque solum voluntati tuae, sed et violentiae. Mandas tibi subscriptiones Afrorum, quibus blasphemiam Ursacii et Valentis condemnaverant, reddi. Renitentibus comminaris, et postremum ad diripiendos mittis. Quid? existimas Christum non nisi per litteram judicare, et ad arguendam voluntatem egere chartula Deum? aut quod semel scriptum est, et per te violenter abreptum, id de conscientia posse divinae potestatis aboleri? Sequentur te quidem in cineres chartulae, sed criminorum apud Deum vivent damnationes. Unum tantum proficis, ut posteritas quid decernere in eos debeat, instructa sit timendo.

27. Ariani mortuis bellum indicunt. Et o quantis ad impietatem proficis incrementis! Et caeteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causae est: tibi vero inimicitiarum nullus est finis. Receptos enim jam in aeternam quietem patres **583** nostros laccessis, et in decreta eorum perversus irrumpis. Apostolus communicare nos sanctorum memoriis docuit (**Rom. XII, 13**): tu eas damnare coegisti. Estne aliquis hodie aut vivus, aut mortuus, cujus tu dicta non rescideris? Episcopatus ipsos, qui nunc videntur, sustulisti penitus: quia nemo non jam per se damnatus est, et eum, a quo sacerdotium sumpsit, non jam et

ipse damnavit. Cui nunc sanctorum memoriae communicabitur? Anathema tibi trecenti decem et octo convenientes apud Nicaeam episcopi sunt: anathema deinde omnes, qui variis exinde expositionibus adfuerunt. Ipse quoque pridem jam mortuus anathema tibi pater tuus est, cui Nicaena synodus fuit curae, quam tu falsis opinionibus infamatam perturbas, et contra humanum divinumque iudicium cum paucis satellitibus tuis profanis impugnas. Sed non licet tibi nunc regno potenti etiam in posterum praejudicare. Exstant enim litterae, quibus id, quod tu crimosum putas, pie tunc esse susceptum docetur. Audi verborum sanctam intelligentiam, audi Ecclesiae imperturbatam constitutionem, audi patris tui professam fidem, audi humanae spei confidentem securitatem, audi haereticae damnationis publicum sensum, et intellige te divinae religionis hostem, et inimicum memoriis sanctorum, et paternae pietatis haeredem rebellem.

Additamentum ex libris de Trinitate.

28. *Ex lib. II de Trin., num. 6.* Pater est, ex quo omne quod est consistit. Ipse in Christo et per Christum origo omnium. Caeterum esse ejus in sese est: non aliunde quod est sumens, sed id quod est, ex se atque in se obtinens; infinitus, quia non ipse in aliquo, sed intra eum omnia; semper extra locum, quia non continetur in loco; semper ante aevum, quia tempus ab eo est. Curre sensu si quid ei putas ultimum esse, eum semper invenies: quia cum semper intendas, semper est quod intendas. Semper autem locum ejus intendere **584** ita tibi est,

ut ei esse sine fine est. Sermo in eo deficiet, non natura claudetur. Iterum revolve tempora, esse semper invenies: et cum calculi numerus in sermone defecerit, Deo tamen semper esse non deficit. Intelligentiam commove, et totum mente complectere; nihil tenes. Totum hoc habet reliquum, reliquum autem hoc semper in toto est. Ergo neque totum est, cui reliquum est; neque reliquum est, cui est omne quod totum est. Reliquum enim, portio est; omne vero, quod totum est. Deus autem et ubique est, et totus ubique est. Ita regionem intelligentiae excedit, extra quem nihil est, et cujus est semper ut semper sit. Haec veritas est sacramenti Dei, hoc imperspicabilis naturae nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis, infinitus: ad quem et eloquendum sermo sileat, et investigandum sensus hebeat, et complectendum intelligentia coarctetur.

29. *Ex lib. III de Trin., num. 18.* Volens itaque Filius hujus nativitatis suae fidem facere, factorum suorum nobis posuit exempla, ut per inenarrabilium gestorum suorum efficientiam de virtute nativitatis inenarrabilis doceremur: cum aqua fit vinum, cum quinque panes, saturatis quinque millibus virorum, excepto sexu et aetate reliqua, replent fragmentis cophinos duodecim. Res cernitur, et nescitur; fit, et non intelligitur; ratio non apprehenditur, effectus ingeritur. Stultum est autem, calumniam in eo inquisitionis intendere, in quo comprehendi id unde quaeritur per naturam suam non potest. Ut enim inenarrabilis est Pater in eo quod ingenitus est; ita enarrari Filius in eo quod unigenitus est non potest; quia ingeni est imago qui genitus est. Cum enim sensu atque verbis imaginem apprehendimus, necesse est etiam eum cujus imago est consequamur. Sed invisibilia persequimur, et

incomprehensibilia tentamus, quibus intelligentia ad conspicabiles res et corporeas coarctatur; non erubescimus stultitiae, non nosmetipsos irreligiositatis arguimus, Dei arcanis, Dei virtutibus calumniantes. Quomodo Filius, et unde Filius, et quo damno Patris, vel ex qua sit portione natus inquirimus. Habueras in exemplo operationum, ut crederes Deum efficere posse, quorum intelligere efficientiam non possis.

30. *Ex num. 19 ejusdem libri.* Quaeris quomodo secundum Spiritum natus sit Filius: ego te de corporeis rebus interrogo. Non quaero quomodo natus ex virgine sit: an detrimentum sui caro perfectam ex se carnem **585** generans perpessa sit. Et certe non suscepit quod edidit: sed caro carnem sine elementorum nostrorum pudore provexit, et perfectum ipsa de suis non imminuta generavit. Et quidem fas esset, non impossibile in Deo opinari, quod per virtutem ejus possibile fuisse in homine cognoscimus.

31. *Ex num. 20.* Sed te, quisquis es, investigabilia sectantem, et divinorum secretorum atque virtutum gravem arbitrum consulo, ut mihi imperito, et tantum de omnibus Deo ut sunt ab eo dicta credenti, rationem saltem facti istius afferas. Dominum audio, et quia his credo quae scripta sunt, scio jam post resurrectionem frequenter videndum se in corpore praebuisse multis non credentibus; certe Thomae non nisi contrectatis ejus vulneribus credituro, sicut ait: *Nisi videro in manibus ejus figuram clavorum, et misero digitum meum in locum clavorum, et mittam manum meam in latus ejus, non credam (Joan. XX, 25).* Dominus se ad omnem intelligentiae nostrae imbecillitatem accomodat, et dubitationi infidelium satisfactorius, arcanum virtutis

invisibilis operatur: facti rationem, quisquis eris coelestium rerum scrutator, expone. Erant discipuli inclusi, et secreto post passionem Domini conjuncti consederant. Dominus Thomae fidem propositis conditionibus confirmaturus assistit, palpandi corporis, et contrectandi vulneris obtulit facultatem: et utique qui compunctus recognoscendus sit, necesse est ut corpus in quo est compunctus attulerit. Quaero ergo per quas clausae domus partes sese corporeus intulerit. Diligenter enim Evangelista expressit, dicens: *Venit Jesus januis clausis, et stetit in medio discipulorum suorum* (**Ibid., 26**). An constructa parietum penetrans, solidam lignorum naturam impenetrabilem transcurrit? Stetit namque corporeus, non simulatus aut fallax. Sequantur ergo oculi mentis tuae penetrantis ingressum, et cum eo clausam domum intelligentiae tuae visus introeat. Integra sunt omnia et obserata: sed ecce assistit medius, cui per virtutem suam universa sunt pervia. Invisibilibus calumniaris: ego a te visibilium exposco rationem. Nihil cedit ex solido, neque per naturam suam aliquid tamquam lapsu insensibili ligna et lapides admittunt. Corpus Domini a sese non deficit, ut sese resumat ex nihilo: et unde qui assistit in medio est? Cedit ad haec et sensus et sermo, **586** et extra rationem humanam est veritas facti. Idcirco ergo ut de nativitate fallimus, ita et de ingressu Domini mentiamur. Dicamus factum non fuisse, quia intelligentiam facti non apprehendimus: et cessante sensu nostro, facti ipsius cesset effectus. Sed mendacium nostrum facti fides vincit. Adstitit Dominus clausa domo in medio discipulorum: et Filius est natus ex Patre. Noli negare quod steterit, quia per intelligentiae infirmitatem consistentis non consequaris introitum: noli nescire quod ab ingenito et perfecto Deo patre unigenitus et perfectus filius Deus natus

sit, quia sensum et sermonem humanae naturae virtus generationis excedat.

32. *Ex num.* 21. Et omnia quidem insuper mundi opera adesse nobis in testimonium possent, ne ambigere de Dei rebus atque virtutibus fas crederemus. Sed in ipsam veritatem infidelitas nostra procurrit, et violenti in excidium Dei potestatis irrumpimus. Si liceret, et corpora et manus ad coelum levaremus, solem astraque caetera annui cursus suis limitibus proturbaremus, permisceremus decessus Oceani et accessus, fluenta etiam fontium inhiheremus, et naturas fluminum referremus, concuteremus fundamenta terrae, et toto in haec opera Dei parricidio desaeviremus. Sed bene est, quod nos intra hanc modestiae necessitatem natura corporum detinet. Certe non fallimus, quid, si liceret, essemus acturi: namque quia possumus, profana voluntatis audacia naturam veritatis convellimus, et bellum dictis Dei comparamus.

33. *Ex lib. II de Trin. n.* 9. Cesset dolor querelarum. Nam te, quisquis es qui haec requires, non revoco in excelsum, non in amplitudinem tendo, non deduco in profundum. Nonne aequanimiter ignorabis Creatoris nativitatem, ignorans originem creaturae? Hoc saltem requiro, sentisne te genitum, et quae ex te generentur intelligis? Non quaero, sensum unde hauseris, vitam unde sortitus sis, intelligentiam unde adeptus sis, quale sit quod in te est, odor, sensus, visus, auditus; certe nemo quod facit nescit: quaero unde ista his quos generas indulgeas, qualiter sensum inseras, oculos accendas, cor affigas. Haec, si potes, enarra. Habes ergo quod nescis, et tribuis quae non intelligis: aequanimiter imperitus in tuis, insolenter in Dei rebus ignarus.

